

Eko-Dijital Uzamda “Tüketim” Odaklı Sanatçı Okumaları

Dr. Öğr. Üyesi Fırat Çağrı Kırmızıgül

Makale Geliş Tarihi: 16.03.2020
Yayına Kabul Tarihi: 20.04.2020

Özet

Bu makalede moderniteden başlayarak günümüze kadar gelen süreç içerisinde tüketim kavramı, sanatsal açı temel alınarak yenedünya düzeninde küreselleşme ve neo liberal etkisellikteki politikalar üzerinden dönemsel okumalarla betimlenmiştir. Yaratılan yeni kapitalist tüketim modelinde bilişsel ve dijital uzamlar üzerinden iletişimsel medya temelli bir yapılanma ile tüketimin kapitalist bir sömürü aracı olarak biçimlendirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu çalışmada tüketim kavramının etkilerinin sanat ile olan ilişkisi modernizmden başlayarak post sanat hareketleri ve pop sanatı oluşumu ile olan bağı irdelenmiş, 70'lerden sonra tüketimin ekolojik sorunlara dolaylı yansımaları araştırılmıştır. Çalışmada Chris Jordan, Andreas Gursky ve Mary Ellen Carroll adlı sanatçıların tüketim kavramını doğrudan ya da dolaylı olarak kullandıkları malzemelerle nasıl ve ne amaçla ifade ettikleri irdelenmiş, güncel malzemeler üzerinden sanat yapma pratiklerinde elektronik ve dijital tüketimin etkilerinin günümüz popüler kültüründe yeni tüketim modelindeki bir düzen simgelemi olduğu ifade edilmeye çalışılmış ve bunlar yapılırken elektronik tüketimin günümüzde kapladığı etki alanı ve ekolojiyle olan etkileri güncel kavramlar üzerinden dijital çıktıların biçimsel ifade şekilleriyle irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Eko-Dijital Uzam, Küreselleşme, Sanat

ARTIST READINGS FOCUSED ON “CONSUMPTION” IN ECO-DIGITAL SPACE

Abstract

In this article, the concept of consumption in the process starting from modernity to the present day is described with periodical readings on globalization and neo-liberal policies in the new world order based on the artistic perspective. In the new capitalist consumption model created, it has been seen that consumption is tried to be shaped as a capitalist exploitation tool by means of a communicative media-based structuring through cognitive and digital spaces. In this study, the relationship between the effects of the concept of consumption and the relationship between art and post-art movements and the formation of pop art have been investigated starting from modernism. The study examined how and for what purpose artists Chris Jordan, Andreas Gursky and Mary Ellen Carroll express the concept of consumption through the materials they use directly or indirectly. Moreover, while these are done, it has been tried to be expressed that the effects of electronic consumption on the impact area and ecology of today are examined through formal expressions of digital outputs through current concepts.

Keywords: Consumption, Eco-Digital Space, Globalization, Art

1. Giriş

İnsanoğlu ilkçağlardan beri sürekli olarak yaşamsal fonksiyonlarını geliştirmek için oluşturduğu medeniyet çizgisinde ilerleme sağlarken yakın çevresinden başlayarak bulunduğu habitata bağlı çevresel aurasını değiştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda varlık alanı oluşturduğu ortamlarda yaşamsal aidiyetlere sıkı sıkıya bağlanan insan, hayatta kalmak için daimî bir çaba içine girmiştir. Bu durum dünya coğrafyalarının sınırlara dayalı realitesinde parametrik olarak biçimlendirmeye başladığı yaşamsal bir kültür antropolojisinin de temelini oluştururken zamanla medeniyet tanımının da gelişmesini sağlamıştır. İnsanlar buldukları coğrafyalardaki hayat şekillerine, iklimsel, dinsel, olarak ait olduğu noktada Orta çağla birlikte daha da fazla artan ihtiyaçlarıyla yaşam çizgisini sürekli olarak güncelleyen bir bağlamda değişimlere maruz kalmıştır.

Özellikle Avrupa'da başlayan Rönesans ve reform hareketleriyle toplumsal yaşayışta meydana gelen gelişmeler toplumların dinsel dogmalardan kurtularak bilimin başat olduğu ilerlemeci bir tavıra doğru geçiş yaparken tüketim kavramı da temel yaşam alanlarından başlayan gelişmelerle beraberinde Moderniteyle farklı bir çizgiye geçiş yapmıştır. Oluşan değişim çizgisinde sürekli gelişmeyi öncül kılan modernite kavramı beraberinde geçmişe ait olguları bir anda değiştirerek tüketim kavramını da bugünkü durumunun belki de günümüzdeki yaşantılarda bağlı bir düzende oluşumlanan hiyerarşik savaşa başlangıç teşkil edecek bir konuma getirmiştir. Bu bağlamda "Yaratıcı yıkma imgesi moderniteyi anlamak açısından büyük önem taşır, çünkü modernist projenin uygulanmasının karşılaştığı pratik ikilemlerden türemiştir" (Harvey, 2014:29).

1.1 Modernizmden Postmoderne Geçiş Serüveninde Sanatta Tüketim

Modernitenin yenilikçi yapısı özellikle sanat alanı içinde Modernizmin bir medeniyet kuşağı olarak yer almasını sağlamış özellikle Kübizm ile başlayan bu ifade şekli bilinç ve biçim değişikliğiyle birlikte devamında fütürizm ve sürrealizm ile modernitenin modernizm üzerindeki akımsal artı özelliklerinin görüldüğü¹ bir ifadeye dönüşmüştür. Modernite, sahip olduğu olumsal ivmesini zamanla değiştirerek Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla birlikte teknolojinin dünya üzerinde kıtalararası yarattığı çatışmalara bağlı olarak her iki savaşla dünyayı iki kutuplu bir eksen üzerinde konumlandır-

¹ Burada ifade edilmek istenen artı özellikler Kübo Fütürizm ve özellikle Fütürizmin hız ve teknoloji gibi yenilikleri yücelten bir yapıda olmasıdır.

maya başlamıştır. Oluşan bu yeni düzende modernitenin yarattığı tüm pozitif ifadeler zamanla çıkarsal amaçlar için kullanılan bir yapıya evrilmeye başlamış ve yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bu sebepler doğal olarak sanatın paradigmasını da değiştirmiş ve izm'lerden postmodern sürece geçişinde habercisi olmuştur.

Post bir hareket uzamı olarak 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra pek çok kavram multidisipliner sanat anlayışına göre melez bir betimleme ile güncel olarak dünya sorunlarına karşı farkındalık oluşturan bir anlayışta şekillenmeye başlamıştır. Bu kapsamda sanat alanı içerisinde gelişen modernizm sonrası güncel sanat disiplinlerine bağlı olarak sayısal kodlu bileşenler sistemine ait varlık gösteren kavramlar sosyo kültürel dinamiklerle şekillenerek yeni oluşum ve hareketlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Postmodern dönemde biçimlenen yeni ifade şekillerinde sanat kavramı çoklu olarak belirginleşen enstatif ve performatif sanat yapma edimleri ile melez ifade biçimlerine dönüşmeye başlamıştır. Oluşan bu melez yapıda çoklu bilişsel ve psikanalitik bireysellik (öznellik) sanatçıların kurguladığı çalışmalar üzerinden kişisel üsluplara yönelim gösteren bir ifade şekline dönüşmüştür.

1950'ler sonrası avangard akımların etkisiyle birlikte sanatın söyleminde değişiklikler olmaya başlamıştır. Modernizmin göze hoş gelen estetiğinden uzaklaşarak artık sanatçılar çirkin, ölümü, eşcinselliği, şiddeti ayıp olanı...vb. kullanarak söylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Artık kalıpları olan sanattan uzaklaşarak normsuz ve sınırları olmayan bir alana girilmektedir (Türkdoğan, 2014:132).

20. yüzyılın savaşlarla belirlenen betimsel çizgisi içinde yeniden şekil alan sanat alanı bağlı bulunduğu dönemdeki teknolojik gelişmelerin de etkisiyle birlikte modernitenin yarattığı negatif etkilerinin eylemsel sanat enstatasyonlarıyla kavram odaklı bir sürecin de başlangıcını oluşturmaya başlamıştır. Bu duruma ithafen oluşturulan tüm çalışmalarda modernizmde yer alan pek çok geleneksel malzemeler üzerinden kurgulanan proje biçimleri özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yarı dijital temelli malzeme kullanımı ve 20. yüzyıla ait yeni kavramların eleştirel olarak ifadeselliğine yönelik projeler üzerinden yapılmaya başlanmıştır.

Bu dönem aslında fütürizm akımı içerisinde ele alınan hız enerji ve devrim mottosunun postmodern dönem içerisinde karşılığının artan dijital altyapının analog hareketleri olarak görebileceğimiz bir farkındalık olarak düşünülebilir (Görsel 1).² Çünkü bu yüzyılda teknolojinin ilk süreçteki olumsal tavrına odaklanılmıştır.

Görsel 1. Umberto Boccioni, *Simultaneous Visions: Eşzamanlı Vizyonlar*, 1912, Tuval üzerine yağlı boya 60x60 cm.

Boccioni'nin 'Eşzamanlı Vizyonlar' adlı çalışmasında yer alan simgelemlerde dikkatimizi çeken formların her iki dünya savaşından sonra özellikle 1945 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Hiroşima ile Nagazaki'ye attığı atom bombasıyla daha da anlaşılabilir ki teknoloji artık bu çalışmadaki gibi onun olumsal özelliklerinden ziyade yıkıcı etkileriyle biçimlenen bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Tam da bu noktada postmodernite üzerinden yeniden ele alınan medeniyet çizgisi içinde post sanat hareketleri ve oluşumlarıyla sanat alanı, tepkisel bir direnç eksenine geçiş yapmıştır. Sanat, göstergelemi ve değişen malzeme biçimleriyle birlikte teknolojiyi kullanarak oluşturulmaya çalışılan kapitalist tüketim sistemleri ve onun olumsuz özelliklerine karşıt bir durumda kendini ifade etmek için kullanılan bir yaşam modeli olarak birincil bir düzlemde ifade alanına ka-

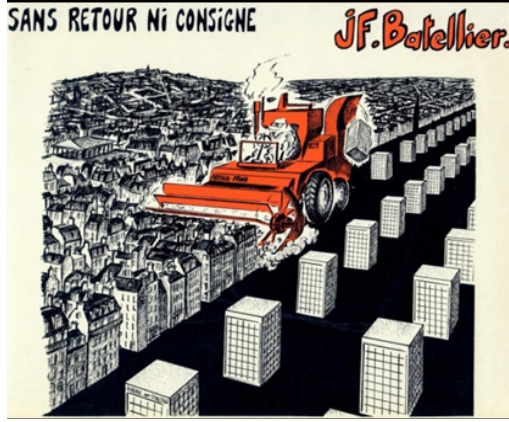
² Örnek olarak Umberto Boccioni'nin 1912 yılında tamamladığı "Simultaneous Visions: Eşzamanlı Vizyonlar" adlı çalışmada hız ve teknolojiye atfedilen değerlerin bu dönemin manifestolarındaki aksiyon temelli yapısında modernitenin tüm değerlerinin kutsandığı simgelemleri yücelten bir sanayi güzellemesi olarak değerlendirilebilir.

vuşmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya başlanan yenedünya düzeninde egemenlik olarak sömürü üzerine kurulmaya çalışılan yapıda Orta çağdaki feodaliteye dayalı olan bir sömürgeci sistem zamanla teknolojik bir bağımlılığı da çevreleyen tahakkümü de meşruiyeti altına almıştır. Batı modernitesi çıktığı ilk günlerindeki sürdürülebilir ve yapıcı üretim modelinden tüketime dayalı bir üretim modeline geçmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle soğuk savaş dönemi ile artık üretim bantları batı temelli bir kapitalist çerçevede gelişim göstermeye başlamıştır. Boco-ck'a göre "modern kapitalizmde tüketimin gelişmesi açısından en önemli yıllar 1950'den sonraki on yıl olmuştur" (Bocock, 1997:15). Yine Bocock'a göre; "Batı tipi modern kapitalizmde tüketimin sosyal ve kültürel rolünün öyküsü, o sıralarda, yani 1950'li ve 60'lı yıllarda tanımlandığı şekliyle 'kitle- sel tüketimin artmasıyla' devam etti. Kitle- sel tüketimin, 1950'lerin başı ile 1960'ların sonlarına kadar olan dönemin belirleyici özellikleri olarak kabul edilen birtakım ilginç özellikleri vardı" (Bocock, 1997:21).

Tüketim olgusu geleneksel açıdan değerlendirdiğinde zorunlu bir ihtiyaç kavramı olarak görülürken bu durum postmodernite ile arzu'ya dayalı bir sisteme dönüşmüştür (Uğurlu, 2015:46). Artık tüketim kavramı yeni kapita- list sistemde haz duygusuyla tıpkı Maslow'un ünlü üçgenindeki gibi fizyolojik ihtiyaçlardan kendini gerçekleştirme ihtiyacına kadar olan her nok- tasında kendisini özendirmeye çalışan ve her şeyin gerekli olduğu amacını taşıyan hayatın tüm alanlarında ortaya bir zaruri ihtiyaç olarak gösteren yeni bir yaşam mottosu olarak benimsetilmeye çalışılmaktadır.

Tüketim kavramı post süreçte daha da anlaşılabilir ki insanların daha fazla kullanıldığı bir alan hakimiyetinde daima 'yeni'yi özendiren bir yapıdadır. 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki tüketim modeli Harwey'in ifadesiyle "modernitenin yaratıcı yıkma imgesindeki gibi" (Harwey, 2014:29) zor- lama bir tüketim modeli içine insanları sokmaktadır. Bu durum bir bakıma Harwey'in "Postmodernliğin Durumu" adını verdiği kitabında yer alan ve karikatürist J.F. Batellier'in "Sans Retour Ni Consigne: Dönüş veya Talimat Yok" isimli kitabında yer alan bir karikatürünün (Harwey, 2014:32) (Görsel 2) aslında görsel 1'de bahsettiğimiz fütürist çalışmadaki güzelleme ile çelişen bir durumuna geldiği, yani daimî bir tüketim sarmalının tüm dünyayı etkisi altına alan bir standarda doğru evrilmesini simgelediği varsayımını çıkarabiliriz.

Görsel 2. J. F. Batellier, *Sans Retour Ni Consigne: Dönüş veya Talimat Yok*, 1978, karikatür.

1960'lı yıllarla birlikte dünyadaki gelişmelere baktığımızda insanlığın pek çok sorunla karşı karşıya kaldığı gözlemlenmektedir. Bunlar özellikle emperyalist sömür düzeninin yarattığı sorunların medeniyetler ve coğrafyalar üzerindeki etkilerinin sosyal ve siyasal boyutlarının toplumlarda bu sömür düzenine göre bir işleyişin normalleştirilmesi şeklinde bir yapıda olmasının yanı sıra bu baskı diktasının tüketim toplumu olarak lanse edilecek bir kavramı da bizlere göstermeye başlaması durumudur. "Tüketim toplumu, insanların (hakikatte ihtiyaçları olmasa dahi) sık sık yeni mallar satın aldıkları ve mümkün olduğunca daha fazla şeye sahip olmanın oldukça önemsendiği bir toplumdur" (Şahin ve Anık, 2017:17). Bu tanıma ek olarak ayrıca "Tüketim toplumu...tüketime alıştıırılma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı" olarak tanımlanmaktadır (Baudrillard, 2018:95).

Endüstriyel gelişmelerin kitle tüketimine yönelik girişimleri özellikle iletişim alanında etkili bir medya gücünün popüler tüketim ürünleri üzerinden tüketim toplumu kavramını ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Tüketim toplumu kavramının bu yüzyılda insanlığı getirmeye çalıştığı süreçte gelişim gösteren elektronik kitle iletişim araçları ile medya alanlarında yaşanan gelişmeler sanat hareketleri üzerinde tüketim kavramını etkin bir konuma geçirmiş ve yeni medya kavramının sanat alanı içinde özgün bir konumda dijitalleşerek "bilişim" yönünden kavram odaklı sanat çalışmalarında etkili olmaya başlamıştır. Tüketim kavramı özellikle farklı disiplinlerde çalışan sa-

natçıların tüketimin farklı boyutlarını ele alırken tüketen, tüketmeye çalışan (burjuvazi) doğrudan ve dolaylı her türlü yapının tüketilen bir düzendeki sorgulanabilir yapısını gözlemlediği bir alan olmuştur. Bunun dışında popüler kültürün yarattığı tüketim arzusunu bir tüketim odağının en büyük sebepleri arasında gösteren pop sanatı da bu konuda hâlihazırda artan uluslararası endüstriyel tüketim nesnelere üzerinde tepkisel bir dizi sanatçı grubundan oluşan genel bir süreci ihtiva eder. Bu sanat alanı içinde yer alan pop tanımı bir bakıma ilk etapta ikincil tüketime dayalı yaşamsal önemi olmayan hazların öznelere üzerinde istek uyandırarak güdüleme yoluyla insanları aşırı tüketime yönlendirdiği yapıda kodlanmış ve konumlandırılmıştır.

Pop Sanatı özellikle II. Dünya savaşı sonrasında İngiltere ve ABD'de soyut dışavurumculuğa tepki olarak genç sanatçılar tarafından yaklaşık olarak 1961 - 62 yılında başlamıştır. Bu sanat oluşumunda kullanılan malzemeler özellikle kitle iletişimde kullanılan imgeye dayalı malzemelerin döneminin eklektik ürünleri ve pratikleri ile sanat yapma edimini geliştirmiştir. İngiltere'de bu sanat çerçevesinde Richard Hamilton'un 1956 yılında Mc Hale ve John Voelcker ile yaptığı 'This is Tomorrow: Bu yarındır' adlı sergi/panayırda Richard Hamilton'ın yapmış olduğu 'Bugün Evlerimizi Böylesine Farklı ve Çekici Kılan Nedir?' başlıklı pop sanatın tüm içeriklerini kapsayan çalışmada sanatçı bu kolaj ile tüketim toplumunun envanterini çıkarmıştır (Görsel 3). ABD'de ise Andy Warhol pop sanatında tüketim olgusu üzerine çalışmalar yapmıştır. Sanatçının en bilinen eserleri Brillo ve Campbell marka çorba kutularındır. Reklamcılık alanından gelen bir sanatçı olan Warhol bu çalışmalarda gündelik yaşam üzerinden tüketim toplumunu yansıtmaya çalışmıştır (Germaner, 1997:9-16).

Görsel 3. Richard Hamilton, Mc Hale, John Voelcker, This is Tomorrow: Bu yarındır, (Sergi afişi)

Görseldeki çalışma: Richard Hamilton, Bugün Evlerimizi Böylesine Farklı ve Çekici Kılan Nedir? 1956, Kolaj.

2. Global Bir Sanat Alanı olarak Eko - Dijital Temelli Tüketim Olgusu

Pop sanatı tüketim odaklı yaratılmaya çalışılan tüm alanlar üzerinden görsel iletişime dayalı çıktıklarıyla biçimlenen bir yapıya sahip olmasının yanında çevresel ve pastoral alanlarla da dolaylı bir etkileşime sahiptir. “Marshall Mc Luhan’a göre, her yeni teknoloji, yeni bir çevre yaratmaya eğilimlidir. Basın – yayın, tekstil, ulaşım, enformasyon, ve diğerlerinde meydana gelen devrimler ‘yeni çevre’ bilincinin oluşumunda önemli rol oynarlar [...] Pop art’ın (ve dolayısıyla ‘çevre’ olarak sanatın) temel amaçlarından biri, ilkel sanatın kendi çevresiyle bütünleşmesi gibi, modern insanı, tüketim toplumunda, tüketim nesnelere ve buna bağlı olarak da kendi çevresiyle bütünleştirmektir” (Mc Luhan’dan akt. Genç, 1997:79).

“1960’lardan sonra sanatın yeni yaklaşımları, ekolojik, politik ve sosyal, adanmış birçok sanat türünün temelini teşkil etmiştir” (Erzen, 2006: 94). Bu bağlamda da tüketim alanı içinde ekoloji ve dijital sanat pratiklerini birleştiren kavram odaklı bileşkelerin doğrudan etkilediği bir alan olması bakımından küreselleşme sonucu değişen dünyada kapitalist düzenin her geçen gün artış göstermesi tüketimi toplumsal olarak dördüncü boyutta

konumlandırılan bir yapıya getirmiştir.

“Tüketim toplumu tabirinin daha çok ön plana çıktığı 1980’li yıllar, aynı zamanda post-modernizm ya da post endüstriyel toplum kavramlarının yükselişe geçtiği bir dönemdir. Geline nokta artık sanayi kapitalizminden; ‘geç’ kapitalizme, ‘tüketim’ kapitalizmine, ‘sanayi sonrası’ kapitalizme ya da ‘post - modern’ kapitalizme geçildiği belirtilmektedir” (Eagleton’dan akt. Şahin ve Anık, 2017:21). 80’li yıllarla birlikte kapitalizme bağlı olarak artan pek çok sorunun doğrudan ya da dolaylı etkilerinin görülmeye başladığı dünyada çok hızlı bir şekilde göç, kentleşme ve metropolleşmeye bağlı olarak artış gösteren ekolojik sorunlar, salgın hastalıklar ve fırsat eşitsizlikleri ile bunlara bağlı sosyo - ekonomik problemler dünyanın tüketim odaklı bir yaşam alanına geçiş yapması durumunu hızlandırmıştır.

Eko – dijital kavramı da tam da bu dönemde kent eklediği düzleminde oluşumlanmaya başlanan tüketime dayalı yeni toplumsal düzeninde kentlerin metropolleşmeye başladığı ve hizmet sektörü yeni bir tüketimsel üretime bağlı doğanın kentsel ekolojide sanayi ile olan iç içe geçmiş yapısındaki neo liberal kent ve kültür politikalarını yeniden değerlendirerek yaratılan bu düzene eleştirel bir açıyla yaklaşarak sanatsal açıdan farkındalık projeleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Popüler kültür burada tüketimi birincil bir seviyede ayakta tutarak yaratmış olduğu düzendeki her dinamiği zorunlu ve gerekli kılan uluslararası bir dolaşıma sahip aktif hareketli yapıya çevirmekte olup bu durumda merkez ve periferi arasında hiçbir fark bırakmayan bir merkezizliğe doğru sürüklemiştir. Artık günlük hayatımızda temel gereksinimlerin artan çokluğu sürekli olmazsa olmaz bir şekle büründürülmeye çalışılırken bu tüketimin arka planında yaşanan etkisi dünyanın doğa çevre ve ekoloji gibi çevresel faktörlerdeki etkilenimini ciddi biçimde değiştirmeye başlamış, tüketime bağlı etkenlerin ekoloji ve teknolojiye bağlı içerik üreten sanatçı kavramını ön plana çıkarmış ve tüketim odaklı pop sanatı, enstalasyon, performans, yeryüzü sanatı, video gibi pek çok disiplinlerarası çalışmalar yapılmıştır.

“Sanat’ın kendi çevresini yaratması” (Henri’den akt.Genç, 1997:78) fikrinden hareketle pop art olarak çevresel gerçeklik fikri edimini geliştiren, Piero Gilardi, Red Grooms, Ed Kienholz, Yayoi Kusama, Les Levine, Claes Oldenburg, Paul Thek ve Andy Warhol gibi sanatçılar bu kapsamda önemli projelere imza atmışlardır (Genç, 1997:78).

Özellikle 60'lerden günümüze Hans Haacke³ (Bkz. Görsel 4) Andy Goldsworthy, Gran Fury, Katie Holten, Alan Sonfist, Olafur Eliasson, Helen Mayer Harrison, Buster Simpson, Beth Carruters, Chris Jordan ve Guerilla Girls, Free Soil (topluluk), Nyaba Leon Ouedraogo gibi listeye daha pek çok ekleme yapabileceğimiz sanat ve sanatçı topluluklarının oluşturduğu büyük bir alternatif ya da aktivist grubu oluşan yeni tip feodal ve neo liberal sömürü düzeninde ağır sanayileşme ile kentleşmeden metropolleşmeye değişen çizgisinde aşırı tüketimin sonucu değişen çevresel etkinin olumsuz sonuçları üzerine eleştirel çevreci sanat pratikleri üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Etik bir yaşam fikri üzerinden yola çıkarak doğanın kutsallığını ön plana alan bu sanatçılar disiplinler arası sanat yapma edimleri ile güncel medyaları da kullanarak çevresel bileşenlerin de içinde olduğu sosyal olaylara karşı kayıtsız kalmamışlardır.

Görsel 4. Hans Haacke, *Lest must de Rembrandt: Rembrandt'ın Kızgın Erkekleri*, 1986, enstalasyon.

³ Belirtilen sanatçılar arasında Hans Haacke ekoloji ve çevre üzerine bir disiplinden öte yapmış olduğu çalışmalarda sömürü düzenine kafa tutan bir yapıda belgeleme ve popüler kültürün kangrenleşmekte olan sorunlarına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Sanatçı özellikle 1986 yılında yapmış olduğu Rembrandt'ın Kızgın Erkekleri adını vermiş olduğu çalışmasında Cartier mücevherlerinin mağaza çerçevesi simgesi içine Güney Afrika'daki elmas madeni işçilerinin grev yaparken çekilmiş fotoğrafını yerleştirerek Total ve Cartier ortaklığının işçilerin emeğini sömüren bir yapıda olduğunu, dünyayı batı ve geri kalanı şeklinde bir ikileme ortaya koyarak simgeleştirme yoluna gitmiştir (Gintz, 2010:85).

“Tüketim olgusu, günümüzün modern toplumlarında kapitalist sistemin etkisinde kalan bireylerin en temel gereksinimlerinin karşılanması olarak nitelendirilen basit sıradan düşünce yapısının değişime uğramasıyla sınırsız olma ve tatmin edilemez bir gereksinim şekline dönüşmüştür” (Nar'dan akt. Saba ve Güneş, 2020:6). 1990'lı yıllardan itibaren bilgisayar teknolojilerinde yaşanan gelişmeler aynı zamanda kitle iletişim araçları üzerinde genel medya ütopyasının hâlihazırda varlığını kanıtlar bir duruma gelmeye başlamıştır. Bu süreç içinde sayısal kodlamalı veriler her türlü yazılımsal ve donanımsal olguların toplumsal yaşayışlar içinde yerel geleneklerden kopuşu hızlandırırken tekil bir insan prototipinde yaşama elverişli bir sistem meydana getirmiş ve her türlü tüketimi özendirici yenilik olağan bir rutin haline almaya başlamıştır. Bu rutin bir anlamda 20. Yüzyılın en büyük kavramları arasında gösterilen globalleşmenin de bir anlamda tüketimle olan yakınlığını kanıtlar nitelikte değerlendirilmesini sağlamıştır.

Popüler kültürün 90'lı yıllardan sonra yaşadığı değişim o yıllara kadarki tüketim pratiklerinin çok ötesinde ihtiyaç tanımının dijital altyapıya bağlı olarak gelişme gösteren dış etkenlerinin etkisiyle yeniden şekillenmeye başlamıştır. Baudrillard'ın deyimleriyle bir “prestij” eklektiği olarak toplumsal yaşayış parametrelerindeki sistematik endüstrinin ortaya çıktığı bir dönemde habercisi olan bu süreç dökümantasyon temelindeki kodlamaların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Oluşumlanan yeni medya gücüyle radyo, televizyon ile başlayan daha sonra bilgisayar ve internet teknolojilerindeki gelişmelerin etkisi, roaming adı verilen uluslararası dolaşım sistemine tüm ülkeleri dahil etmiş ve bu durum globalleşmesinde en büyük habercisi olmuştur.

Kapitalist modernite ve sistem ile ilişkili bir üretim modeli olan globalleşme (Kellner'dan akt. Aydoğan, 2005:79)...küresel kitle kültürü açısından görsel sanatların egemenliğinde bir görüntü çizmektedir (Hall'dan akt. Aydoğan, 2005:83). Bu bağlamda tüketim artık teknoloji temelli bir yapıda özellikle günümüz iletişim parametreleri açısından bakıldığında internet altyapısında yaşanan gelişmelerden sonra tüketimin tüm modellerini görsel olarak sayısal kodlu veritabanı üzerinde dijital bir geçerliliğe kayıt ederek bu alanın artık günümüzün en büyük tüketim sahası olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur.

Yeni iletişim teknolojilerinin postmodern toplumdaki en büyük yansıması, kuşkusuz ki dijital hayatın içindeki insanları üretmesidir...Tüketmeden yaşayamayan postmodern insan bir yandan da dijitalleşmenin bütün çıktılarıyla bütünleşmiş, bu akışkan-

lığı tüm yaşam pratiklerine sindirmiştir...Postmodern insanın en görünür niteliklerinden biri 'iletişim kurma şeklidir.' Telefonun, bilgisayar ya da tabletinin ekranına bağlı yaşayan insan, sanal bir dünyanın içerisinde var olmak ve varlığını devam ettirmek adına dijital olmaktan kendini alamamaktadır (Uğurlu, 2015: 47 - 48).

3. Doğrudan ve Dolaylı Olarak Eko – Dijital Tüketim Kavramı Üzerine Çalışan Sanatçılar

Tüketim alanında globalleşen çok uluslu medya ortamında gelişmekte olan ülkelerdeki izleyiciler kapitalist düzene itaat eden bireyler haline getirilirken bilişim teknolojileri aracılığıyla kapitalist bir tahakküm sistemi oluşturulmaya çalışılmaya başlanmıştır (Tomlinson'dan akt. Aydoğan, 2005:82). Oluşan çarpık düzendeki bu gidişata kayıtsız kalmayan pek çok sanatçı yaptıkları çalışmalarla insanoğlunun katettiği medeniyet serüveninde ne tür imgelerle karşılaştıklarını ve farkında olmadan bu sisteme nasıl dahil edildiklerini sorgulayıcı çalışmalar yapmışlardır. Bu bölümde belirlenen sanatçılar tüketim olgusunun güncel ve sanal argümanlarını kullanarak tüketimin yarattığı yıkıcı etkileri göstermek adına fotoğraf, dijital düzenleme, neon, baskı sistemleri, belgeleme, video, arşiv çalışması, belgesel, hazır nesne pratikleri, neon gibi çok farklı güncel disiplinlerle sanat yapma edimi geliştirmişlerdir. Bu sanatçılar diğer tüketim çeşitlerine göre dijital tüketimin doğa ve çevre üzerindeki tahribatları, ekolojik parametreler, çevresel etki değerlendirmeleri (çed) gibi kavramlarda teknolojik endüstriye bağlı sanayilerin oluşturduğu yıkıcı etkilere karşı bilinçsel bir fark yaratmaya çalışmaktadırlar.

3.1 Chris Jordan

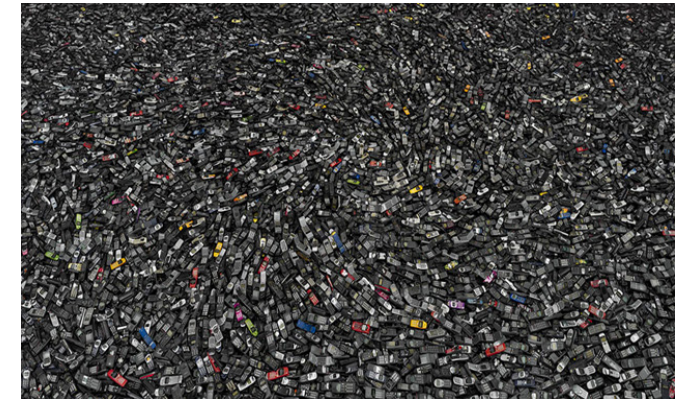
"...Ucu bucağı olmayan ölçsüz tüketimimizin görüntüsü kasvetli, ölümcül, tuhaf bir şekilde gülünç ve ironik gelebilir hatta onda kederli bir güzellik bile görebiliriz; benim için hiç değişmeyen bir özelliği var o da şaşırtıcı derecede karmaşık olması" (Jordan'dan akt. Brown, 2014:156).

Amerika doğumlu bir fotoğraf sanatçısı olan Jordan, yaptığı çalışmalarda disiplinler arası bir etkileşimle birlikte gerçekleştirdiği enstalasyonlarında tüketim kavramını iklimsel boyutlarıyla ele alarak doğal çevre ve canlılar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Sanatçı bağlı tüketimle ilgili olarak meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin atıksal malzemeleri ile projeler gerçekleştirmenin yanı sıra iletişim ve

medya alanlarındaki teknolojik gereçlerin sürekli değişken bir güncellikte eski yeni odaklı bir sarmal içerisinde insanları hapsediği girdabı vurgulayan çalışmalar üretmektedir.

Chris Jordan'ın işleri sanatla aktivizm arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmaktadır. Ona göre fotoğraf, bizi iklim değişimi ile ilgili gerçekleri ve güncel tüketim kültürünün etkilerini fark etmeye zorlayan gezegenin geleceğini korumada üstümüze düşen bireysel ve kolektif görevler konusunda bilinçlendiren etkili bir araçtır...Jordan kitlesel tüketimin, toprağın yüzeyi üzerindeki etkilerine özellikle de atık materyal yığınlarının ve hurdaya ayrılmış tüketim ürünleriyle endüstriyel ürünlerin neden olduğu zararlara odaklanmaktadır... Ortaya çıkan imgeler, sanatçının, renklerin, kompozisyonun ve kadrajmanın estetik gücüne dair derin kavrayışı ve sanat tarihi bilgisini yansıtmaktadır (Brown, 2014:156).

Sanatçının tüketim temalı çalışmalarının başında gelen en önemli projeleri arasında belki de 2003 ve 2005 yılları arasında yaptığı "Intolerable Beauty: Portraits of American Mass Consumption / Dayanılmaz Güzellik: Amerikan Kitle Tüketiminin Portreleri" başlıklı çalışma dizisidir⁴ (Görsel 5). Sanatçı bu çalışma serisindeki fotoğraflarda elektronik ekipmanlar, devre kartları, cep telefonları, şarj cihazları, sigara izmaritleri, konteynırlar, hurda yığınlar vb. pek çok artık kullanım ömrünü tamamlamış ve yeni tüketim modelinde atık durumunda değerlendirilen bilişim sektörüne ait cihazların endüstriyel ve kapitalist tüketim çıktılarının günümüz tüketiminin kitlesel paradigmasını içeren bir sorgulama ikilemine bizleri sokmaktadır. Sanatçı bu çalışma serisiyle ilgili yaptığı açıklamada şu sözlere yer vermiştir;

Görsel 5. Chris Jordan, Cellphones #2/ Cep Telefonları #2, 2005. Fotoğraf, Atlanta.

⁴ Bu proje süreci 5 no'lu dipnotta detaylı olarak sanatçının kendi söylemleriyle açıklanmıştır.

Ülkemizin nakliye limanlarını ve tükettiğimiz malların atıklarının depolandığı büyük Kanyon'daki aşınmış katmanlar gibi görülmesine sebep olan endüstriyel alanları gezip dolaşırken, yavaş yavaş yaklaşan kıyametin belirtisini görüyorum. Ben bu sahneleri görünce dehşete düşüyorum ve aynı zamanda bu sahnelere korku ve hayret ile yaklaşıyorum. Tüketimimizin muazzam boyutu ıssız, ürkütücü, garip komik ve ironik ve hatta inanılmaz derecede güzel görünebilir; benim için istikrarlı bu özelliği hayret verici bir karmaşadır. Tüketimciliğimizin giderek yaygınlaşması baştan çıkarıcı bir tür sürü psikolojisini gösterir. Toplu olarak çok geniş ve sürdürülemez bir satın alma eylemi yürütüyoruz, ancak her birimiz anonimiz(isimlerimiz belli değil) ve sonuçlardan kimse sorumlu olmamaktadır. Korkarım ki bu süreçte gezegenimize ve bireysel ruhlarımıza onarılamaz zarar veriyoruz.

Amerikalı bir tüketici olarak, ben parmak sallayarak tehdit savuracak bir konumda değilim; fakat zor bir soru karşısında cevap bulmaya çalışırken, dikkatimizin iç muhasebemize ve bu aşamada düşünce veya eylemlerimizde değişime yol açabileceğini biliyorum. Benim umudum, bu fotoğrafların bir tür kültürel iç muhasebe aracı olarak hizmet edebilmesidir. Bu dünya istediğimiz gibi rahatça yaşayabileceğimiz bir yer olmayabilir ancak yeryüzünün öz farkındalığımızı tehlikeye atmayacak kadar bilinçli olduğumuzu söylediğini duydum⁵ Chris Jordan,Seattle. 2005.

3.2 Andreas Gursky

Almanya doğumlu bir fotoğraf sanatçısı olan Gursky, teknoloji ve küreselleşmeye bağlı olarak artan tüketim biçiminin günümüz yaşam biçimleri üzerindeki etkinliğini göstermeye çalışmaktadır. Günümüz insanının yaşam aidiyetleri ve biçimleri üzerinden şekillenen yeni ve güncel yaşantısında dijital parametreleri de kullanan sanatçı fotoğrafı güncel bir alana dâhil etmektedir. Sanatçı ele aldığı çalışmalarda durum eleştirisinden çok realistik bir saptama yapmaktadır. Sanatçının yaptığı pek çok çalışmasının büyük boyutta olması sebebiyle kolayca izlenebilirliği diğer bir detay olarak dikkatlerden kaçmazken Gursky özellikle çalışmalarının ilk dönemlerinde çektiği manzara fotoğraflarından zamanla dijital altyapıya doğru geçiş yapan bir süreçte cep telefonu ile yaptığı çalışmalara kadar pek çok üretim gerçekleştirmiştir.⁶ Andreas Gursky'nin çalışmalarında ayrıca yeni düzendeki küresel ve kapitalist sistemin popüler tüketim çıktılarında nasıl belirgin bir hal aldığı oluşan frenchising ya da zincir şirketlerin uluslararası

şirketler pazarındaki ticaretinin gelişen yeni medya analitiğindeki karşılıklarını da görebilmekteyiz.

Sanatçının 2016 yılında gerçekleştirdiği Amazon adlı çalışmada tüm dünyada sanal ticaretin en ünlü şirketlerinden olan amazon mağazasının ürün bandında bir yandan büyük bir karmaşa içinde görünen nesnelere bir yandan da belli bir düzeni de ihtiva eden bir paradoksu beraberinde getiren bir çalışmadır⁷ (Görsel 6).

Görsel 6. Andreas Gursky, Amazon, 2016, fotoğraf/dijital baskı.

Sanatçının 2016 yılında gerçekleştirdiği başka bir çalışmada ise Almanya kökenli dev elektronik ürünlerin satıldığı ve ayrıca dünyanın pek çok merkezinde zincir şubeleri bulunan Media Markt adlı mağazanın showromundan bir fotoğraf / düzenleme paylaşmıştır. Gursky Media Markt adını verdiği bu çalışmada tüketim kavramının güncel dijital çıktıları olan elektronik merkezîliğinin biçimsel uzamdaki realitesini bizlere sunmaktadır. Sanatçı bu çalışmada popüler tüketimin güncel envanterleri üzerinden bir seçki oluşturmaya, ürünlerin renkli ve albenili görüntülerinin günümüz imajlar dünyasında insanları tüketime yönlendiren cezbedici bir tarafı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Görsel detaylı baktığımızda sanatçı teknolojik üretimin günümüzdeki temel sacayağında yeni bir tüketim simgelemi olarak başat bir konumda bulunduğu bizlere göstermeye çalışmaktadır (Görsel 7).

⁵ <http://www.chrisjordan.com/gallery/intolerable/#about> Çeviri tarafımda yapılmıştır. Erişim tarihi:06.03.2020

⁶ Akyüz,R. <https://www.unlimitedrag.com/post/andreas-gursky-fotograflarinda-degisim-ve-tutarlilik> Erişim tarihi:05.03.2020

⁷ Tamtekin, S. <https://t24.com.tr/haber/gunumuz-kapitalizminin-belgeleyicisi-andreas-gursky-nin-retrospektifi-londrada,554670>, Erişim tarihi: 07.03.2020

Görsel 7. Andreas Gursky, Media Markt, 2016, fotoğraf/dijital baskı.

Görsel 8. Mary Ellen Carroll, It is Green Thinks Nature Even in The Dark: Doğayı Karanlıkta Bile Düşünen Yeşildir, 2006 – 2007, Neon.

3.3 Mary Ellen Carroll

1961 Amerika doğumlu bir sanatçı olan Mary Ellen Carroll, doğal çevre ve kaynakların kullanılış biçimi ile bunlara bağlı ekolojik etkilerin tüketimsel noktadaki durumuyla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Sanatçı günümüzün popüler ve farklı disiplinlerdeki malzemelerini bir araya getirerek tüketimin olumsuz anlamdaki çevresel etkileri üzerine farkındalık yaratmak üzere projeler gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Precipice Alliance: Uçurum ittifakı adlı kuruluş için yapmış olduğu projede Carroll, iklim değişikliğine dikkat çekmek ve bu kapsamda çalışmanın çevreye zarar vermesini engellemek için çalışmanın ortaya çıkardığı etkisini sera gazı yayılımını onarmak için projenin iyileştirici bir etkisi olduğunu amaçlamıştır. Bu çalışmada sanatçı New Jersey’de kullanılmayan ve 5 binadan oluşan metruk durumdaki fabrikaların belli bir katına sıra halinde çok büyük puntolarla neon bir yazı düzenlemesi yapmıştır. Bu yazıda geçen ifade: "It is Green Thinks Nature Even In The Dark: Doğayı Karanlıkta Bile Düşünen Yeşildir" kelimelerini iki yüzden fazla kelime arasından rastgele seçmiş ve döngüsel bir akışkanlıktaki ifadeden oluşan bir yazıya dönüştürmüştür. Sanatçı bu projeye küresel ısınmanın bilimsel değil ahlaki bir mesele olduğunu savunmuştur (Brown, 2014:227) (Görsel 8 ve 9).

Görsel 9. Mary Ellen Carroll, It is Green Thinks Nature Even in The Dark: Doğayı Karanlıkta Bile Düşünen Yeşildir, (Detay).

Carroll bu çalışmada kullandığı malzemede popüler tüketimin doğrudan imaja yönelik olan etkiselliğinde metropolit görsel uzamdaki aktif yapısalığa vurgu yapmaktadır. Sanatçı kullandığı malzemenin ışıklı yapısının binanın artık kullanılamaz olması durumuyla bir tezat oluşturmaya çalışarak metaforik ve aynı zamanda da trajik bir durumu da izleyiciyle paylaşmaya çalışmıştır. Çalışmanın dikkat çeken bir diğer önemli yanı, tüketimin dijital reklamcılıkta kullanılan tipografik boyutta ele alımında günümüz dijital

grafik tasarımında reklamcılığın vazgeçilmez unsuru olarak kullanılan ve aynı zamanda pek çok sanatçının da çalışmalarında kullandığı neon malzemenin tüketim boyutuyla birebir örtüşen popüler odağı çalışmanın önemli bir özelliğini oluşturan doğal bir parçasıdır. Çalışmaya uzaktan bakıldığında görünen yazı ve ışık binayı devre dışı bırakarak sadece yazının görünür olmasını sağlamış tüketim kültürünün yanıltıcı ve etkileyici yanı vurgulamak istenmiştir. Ülkemizde de buna benzer bir cezbetme durumunu örnek verecek olursak İstanbul Bayrampaşa'da bulunan Caprice Gold adlı henüz tamamlanmayan devre mülk sisteminin önce dış cephesi tamamlanmış, alıcılar için cazip ve prestijli bir proje olarak lanse edilmiş fakat iç kısmı bitirilmemiştir (Görsel 10).

Görsel 10. Caprice Gold devremülk inşaatı, Bayrampaşa, İstanbul

4. Sonuç

Modernitenin gelişimiyle birlikte dünyamız savaşlarla biçimlenen bir seyirle teknolojik açıdan üstün olan egemen güçlerin dünyada hakimiyet kurduğu bir alana dönüşmüştür. Bu süreçte gelişimini hızlı tamamlayan ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve coğrafyalar üzerinde söz sahibi olmak için sömürü düzenine başvurmuş ve kültürleme yoluyla o ülkeyi kendisine bağımlı hale getirmiştir. Günümüzde kapitalist dünya düzeni olarak da adlandırılan bu sistem zamanla alan hakimiyeti üzerinden teknoloji odaklı bir sömürü aracına da dönüşmüş ve tüketimin çok farklı boyutlarda ele alınmasını sağlamıştır. Küreselleşmenin doğu - batı eksenli ve iki kutuplu aktif ekseninde feodalitenin yerini kapitalist burjuvaziye bağlı kartelleşme almış ve bu bağlamda hâkimiyet alanı sayısal kodlamalara dahil teknoloji

üstünlüğüyle yeni bir perspektifte aktif bir uzam iklimine dönüşmüştür. Tüketimin bu yönlü tekelleşmesine bağlı olarak dijitalite üzerinden şekil alan her şeyin kullanılıp çöpe atılması veya yenisi ile değiştirilmesi fikri de günümüz tüketim simgesini belki de en iyi açıklayan güncel mottoların başında gelmektedir. Sanat tam da bu noktada tüketim olgusu üzerine büyük bir farkındalık yaratmak için doğrudan ya da dolaylı olarak tüketimden olumsuz etkilenen ekoloji kavramını güncel disiplinler üzerinden özellikle teknolojik dijital araçlarla ele alarak çevresel zarar bağlamında oluşan bu birliktelik üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmada geçmişten günümüze değişen paradigması içinde tüketim kavramının sanatsal açıdan nasıl bir farkındalıkla ele alındığı kavram odaklı bir biçimde ele alınmıştır. Bu kapsamda seçilen sanatçılar kullandıkları malzeme çeşidine göre değerlendirildiklerinde tüketim kavramını hem ekolojik hem de dijital altyapılara göre şekillendiren bir tercihle günümüzün en büyük meselelerinden biri olan tüketim konusunda gelecek nesillerin daha bilinçli olarak yetişmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Kaynakça

- Aydoğan, F. (2005). *Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Brown, A. (2014). *Güncel Sanat ve Ekoloji*. (Çev. Emre Gözgülü, Yiğit Adam). İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi/ Lal Yayınları.
- Erzen, J. (2006). *Çevre Estetiği*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Genç, A. *Yeni Teknoloji Karşısında Algı Eşiğimizde Meydana Gelen Değişiklikler ve Kendi Çevresini Yaratan Sanat (Derleyen: Zeynep Aktüre, Danışman: Jale N. Erzen) (1997) Sanat ve Çevre: Üçüncü Dönem Sempozyum ve Etkinliklerine Hazırlık Toplantıları Metinler*. Ankara: Sanart Görsel Sanatları Destekleme Derneği, s: 78 -80.
- Germaner, S. (1997). *1960 Sonrası Sanat (Akımlar, Eğilimler, Gruplar, Sanatçılar)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gintz, C. (2010). *Başka Yerde& Başka Biçimde*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Saba, C. ve Güneş, S. (2020). *Tüketim Toplumunda Sürdürülebilir Tüketim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şahin, K. ve Anık, M. (2017). *Tüketimin Sosyolojisi Gösteriş Amaçlı Tüketim ve Gençlik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Türkdoğan, T. (2014). *Sanat Kültür Politika: Modernizm Sonrası Tartışmalar*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Uğurlu, Ö. *Bir Dönem Tarihi: Postmodernite, Kent ve Dijitalleşme Üzerine. Filiz Oktay Demir (Editör) (2015). Sade/ce: Tüketim Olgusu Üzerine Denemeler*. İstanbul: Remzi Kitabevi. s:39 -51.

İnternet Kaynakları

İnternet 1: Jordan, C. (Seattle 2005). *Intolerable Beauty: Portraits of American Mass Consumption / Dayanılmaz Güzellik: Amerikan Kitle Tüketiminin Portreleri*, Web: <http://www.chrisjordan.com/gallery/intolerable/#about> adresinden 06.03.2020'de alınmıştır.

İnternet 2: Akyüz, R. *Andreas Gursky Fotoğraflarında Değişim ve Tutarlılık*, Web: <https://www.unlimitedrag.com/post/andreas-gursky-fotograflarinda-degisim-ve-tutarlilik> adresinden 05.03.2020'de alınmıştır.

İnternet 3: Tamtekin, S. (Şubat 2018). *Günümüz Kapitalizminin Belgeleyicisi Andreas Gursky Londra'da*, Web: t24.com.tr/haber/gunumuz-kapitalizminin-belgeleyicisi-andreas-gurskynin-retrospektifi-londrada,554670, adresinden 07.03.2020'de alınmıştır.

Görsel Kaynakları

Görsel 1: <https://www.tarihnotlari.com/umberto-boccioni/simultaneous-visions-1912-by-umberto-boccioni/> Erişim tarihi: 12.02.2020

Görsel 2: <http://lesvertsbagnole.over-blog.com/article-ilot-blanqui-non-au-projet-eiffage-oui-a-un-grand-espace-vert-avec-la-bergerie-au-coeur-124089034.html> Erişim tarihi: 18.02.2020

Görsel 3: <http://homvc.blogspot.com/2015/06/this-is-tomorrow-whitechapel-art.html> Erişim tarihi: 19.02.2020

Görsel 4: <https://jaimedijon.com/agenda/le-consortium-centre-art-dijon-40-ans/> Erişim tarihi: 22.02.2020

Görsel 5: <http://www.chrisjordan.com/gallery/intolerable/#cellphones2> Erişim tarihi: 06.03.2020

Görsel 6: <https://www.andreasgursky.com/en/works/2016/amazon/zoom:1> Erişim tarihi: 07.03.2020

Görsel 7: ©2016 Andreas Gursky, Artists Rights Society (ARS), New York, And VG Bild-Kunst, Bonn/Courtesy Gagosian <https://www.artnews.com/art-news/artists/its-not-just-an-imitation-of-painting-andreas-gursky-on-his-photos-of-tulips-german-leaders-and-amazon-storage-facilities-at-gagosian-7291/>...ve <https://www.andreasgursky.com/en/works/2016/media-markt> Erişim tarihi: 08.03.2020

Görsel 8: <https://inhabitat.com/wp-content/uploads/jerseycity.jpg> Erişim tarihi: 10.03.2020

Görsel 9: Andrew Brown, *Güncel Sanat ve Ekoloji*. (Çev. Emre Gözgülü, Yiğit Adam). İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi/ Lal Yayınları. Sf:226

Görsel 10: <https://www.sondakika.com/haber/haber-fadil-akgunduz-un-caprice-gold-unda-2-yildir-10350696/> Erişim tarihi: 11.03.2020